

LOCKE ve HUME'DA BİLGİNİN KAYNAĞI PROBLEMİ

Işık EREN*

ABSTRACT

The Origin of The Knowledge in Locke and Hume

The philosophers John Locke and David Hume who lived in 18th century, investigated the structure of knowledge by focusing on human understanding, instead of the problem concerning the source of knowledge which had been inquired by the philosophers of 18th century. The main problem for those philosophers, i.e., J.Locke and D. Hume, was "ide"; what is "ide", what are the structure and source of "ide". They inquired into this problem by taking into account the limits of human mind.

According to John Locke, "ideas" which make up human reason are not innate. Human reason acquires "ideas" by sens and reflection. "Ideas" have two bases with regard to their sources.

According to Hume, all reasoning concerning matter of fact seem to be founded on the relation of Cause and Effect. But, knowledge of this relation arises entirely from experience, when we find, that any particular objects are constantly conjoined with each other. Causes and Effects are discoverable, not by reason, but by experience.

To recapitulate the reasoning: Every idea is copied from some preceding impression or sentiment; and where we cannot find any impression, we may be certain that there is no idea.

Ortaçağın bütünlüğünü sağlayan temel düşüncelerin iyiden iyiye çözülmeye başlandığının görüldüğü 18. yüzyılda düşünme, varlık

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

ekseninden çıkarak insan eksenine girmiştir. Felsefe tarihinde insanın doğrudan doğruya problem edinilmesi Ortaçağdan sonra Rönesansı da içine alan ve 18. yüzyıla kadar süren bir dönemde başat bir etkinlik olarak görülür. Ancak, insana ilişkin Aydınlanma talebinin en yoğun olarak yaşandığı 18. yüzyıl, insanın hazır şemalara göre değil, akılla aydınlatılma çabasının sürdürüldüğü bir dönem olarak görülmüştür.

18. yüzyılda insan temele alınarak, tarihsel süreçte kurulan tüm kurumlar aklın eleştirisinden geçirilmeye çalışılmış, toplum, devlet, din ve eğitim, yapılan sorgulamaların en önemli başlıkları olmuştur. Düşünürlerin bu konular hakkındaki düşüncelerini kendi ulusal dillerinde yazmaya özen gösterdikleri bu çağda, felsefede ele alınan konular diğer bilim ve bilgi dallarının da ilgi odağı olmuş, tartışmalar felsefeyi merkez alarak yapılmıştır. İşte bu yüzden de bu yüzyıla felsefe yüzyılı da denmiştir.

Bu yüzyılın en önemli filozoflarından biri John Locke'dur. Locke ile başlayan İngiliz Aydınlanması¹ Hume'un felsefesi ile en yüksek noktaya ermiştir. Her iki filozof da diğer filozoflar gibi geniş bir yelpaze içerisinde düşünüp, yazmıştır. Ancak onlar bilgi görüşlerinin özgünlüğü ve kapsamıyla hem kendi dönemlerine-özellikle Kant'ın görüşlerini olgunlaştırmasında yardımcı olmuşlardır- hem de ardıllarına ve hatta bugüne de yol gösterir niteliktedirler.

Yeniçağ felsefesinde, insanda *doğuştan düşünceler* olduğunu ileri süren Descartes olmuştur. *Ideae innatae*: "tanrı" tasarımı gibi, deneyden edinilmemiş olan, ruhumuzda deneyden önce yerleşik olarak bulunan düşünce/ tasarımlardır. Hobbes'a göre ise "doğuştan düşünceler" yoktur. Bütün tasarımların kökü duylarda aranmalıdır. İşte Locke bu tartışmada Hobbes ile başlayan Hume ile devam edecek olan empirist felsefeden yana olacaktır.

Oxford Üniversitesi'nde doğa bilimleri ve tıp okuyan John Locke (1632-1704)'un temel eserinin adı *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'dir (*An Essay Concerning of Human Understanding*)². Bu eserde araştırılan, bilginin kaynağı ve sınırlarıdır. İnsanı diğer canlılardan üstün ve dolayısıyla onlara egemen kılan temel özelliğinin anlama yetisine (*understanding*) sahip olması olduğunu düşünen Locke, bu kitabının önsözünde eseri yazma amacını şöyle

¹ Macit Gökberk'in de ifade ettiği gibi, *İngiliz Aydınlanması* olarak da adlandırılan felsefe anlayışını önemli kılan şey, bu felsefenin empirik yöntemi ile yalnız spekülatif filozofların kurduğu bina değil, bilim öncesi düşüncenin ve özellikle bilimlerin bilerek-bilmeyerek dayandıkları tanıtılmamış temellerin hesabının verilmesi ve bunu sistemli olarak araştırmasıdır. Gökberk, M. *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.50.

² John Locke'un en önemli eseri olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* ilk olarak 1689'da yayınlanmıştır. Bu eserden, Vehbi Hacıkadiroğlu'nun çevirisiyle-kısaltılmış- yararlanmak mümkün görünmektedir. Locke, J. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. V. Hacıkadiroğlu, Ara Yayınları, İstanbul, 1992.

belirtir: "İnsan bilgisinin kökü, kesinliği ve genişliği üzerine bir araştırımadır.... Anlığın objelerin kavramlarına nasıl ulaştığını açıklamadır; bilgimizin kesinlik derecesini bir belirlemedir; sanma ile bilme arasındaki sınırları aramadır."³ O, böyle bir amacı gerçekleştirme isteğinin gerekçesini de "kimi insanlarda, ruhun başlangıçta kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği bir takım doğuştan ilkelerin, birincil kavramların, özniteliklerin, sanki insan zihnine kazanmış gibi bulunduğu görüşünün yerleşmesi"⁴ olarak ifade eder. Oysa, ona göre zihinde doğuştan getirdiğimiz ne teorik ne de pratik ilkeler vardır. Örneğin özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerini çocuklar ve okumamış olanlar bilemezler. Bu da bu ilkelerin doğuştan bizde varolmadığının kanıtıdır⁵. İlkelerin doğuştan olmaması ise bize bunların sonradan nasıl kazanıldığı sorusunu sordurmaktadır. Locke, bu soruya, Anlama yetisi ve İde bağlantısını kaynak ve yapı problemleri çerçevesinde ele alarak yanıt aramıştır.

Anlığın nesnesi olarak ortaya çıkan herşeyin yerini tutacak en iyi terim olarak 'ide'⁶'yi seçen Locke'a göre, herkes, düşündüğünün ve düşündüğü sırada zihninin uğraştığı şeyin ideler olduğunun bilincindedir. Hiç kimse zihninde bulunan sözcüklerin varlığından ve idelerin düşüncenin nesnelere olmasından kuşku duyamaz. O halde bu ideleri zihin nasıl edinmektedir.

Zihin, usun ve bilginin bütün gereçlerini *deneyden* edinmektedir. Bilgimizin tümünün temelinde *deney* vardır ve gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir. Anlığımızı düşüncenin bütün gereçleriyle donatan şey, ya dışsal duyulur şeyler üzerinde ya da zihnimizin algıladığımız ya da düşündüğümüz şeylerle ilgili olarak yaptığı içsel işlemler üzerinde yaptığımız gözlemlerdir. Bunlar hem edinmiş olduğumuz hem de doğal olarak edinebileceğimiz bütün idelerin kendilerinden fıskırdığı iki bilgi kaynağıdır. Locke'a göre tüm idelerimiz duyumdan ya da düşünümden⁷ gelir. İdelerin kaynaklarından biri

³ Hacıkadıroğlu, a.g.e., s. 57.

⁴ Hacıkadıroğlu, a.g.e., s. 61.

⁵ "Kimi insanlar" ifadesi, özellikle Descartes ve takipçilerini işaret etmektedir. Locke, Descartes'ın zihnin özünün düşünme olduğu ve yer kaplamanın cismin özü olduğu biçimindeki iki temel ilkesine karşı çıkar. Ayrıca, o Descartes'in matematiğin bilginin tümüne bir ideal sağladığı görüşüne de karşıdır. Çünkü, o, bir a priori tümdengelsel dizge kurmakla, doğa bilimlerinde olduğu gibi, gözlem ve deneyin tümevarımsal yöntemiyle deneysel bilginin derece derece edinilmesi arasındaki ayrımı görür. Ayrıca, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin IV. kitabının konusu tümüyle bu konuyu içerir.

⁶ Locke, söz konusu eserinde ide'yi düşlem (phantasm), kavram (notion), tür (species) ya da düşünme sırasında zihnin üzerinde kullanıldığı her şey ne anlama geliyorsa, onları anlatmak için kullandığını belirtmektedir. Locke, a.g.e., s. 60.

⁷ Locke, a.g.e., s. 62.

duyum nesnelere, diğeri zihnimizin işlemleridir. Tüm idelerimiz bu iki kaynağın birinden edinilmektedir.

Duyularımız önce duyulur tikel nesnelere yönelirler ve bu nesnelere, kendilerini etkilemesinin değişik yollarına göre zihne, şeylerin birçok seçik algılarını iletirler. Böylece sarı, ak, sıcak soğuk v.b ideler ediniriz.

İdelerin öteki kaynağı zihnimizin işlemleridir. Deneyin anlık için ideler sağladığı ikinci kaynak, zihnimizin, edindiğimiz ideler üzerinde çalışırken, kendi içimizde yaptığı işlemlerin algılarıdır. Bu işlemlerle anlığa başka ideler sağlanır; algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, bilme, isteme v.b seçik idelerdir. Bu ide kaynağı herkesin kendisindedir. Buna *düşünüm (refleksiyon)* demesinin nedenini, bunun sağladığı ideleri, yalnızca kendi iç işlemleri üzerinde düşünerek edinmesi olarak açıklamaktadır.

Duyumun nesnelere olan dışsal özdeksel şeylerle, düşünümün nesnesi olan, zihnimizin kendi içindeki işlemleri, bütün idelerimizin başladığı biricik kaynaklardır. Dışsal nesnelere zihinde algıları olan, duyulur ideler sağlar. Zihin de anlığa kendi işlemlerinin idelerini sağlar. Anlıkta bu iki kaynaktan alınanın dışında başka herhangi bir ide bulunmaz.

İdeler yapılarına göre basit ve karmaşık olarak görünür. Basit ideler zihne şu şekillerde gelir:

- 1- Tek duyumla: Renkler, sesler, kokular, sertlik v.b.
- 2- Birden çok duyumla; uzay, uzam, kılık, durgunluk, devim (görme + dokunma),

3- Yalnız düşünümle gelen ideler: Algı ve isteme idesi: Zihnin iki büyük ve önemli eylemi *algılama* ya da *düşünme* ve *istenç* ya da *istemdir*⁸. Bunlar zihnin öteki ideleri üzerindeki işlemleridir. Zihin bakışını kendine çevirip, edindiği bu ideler üzerine kendi işlemlerini gözlemlediğinde, oradan, dışsal şeylerden edindiği ideler kadar kendi iç gözlemlerinin nesnesi olabilecek olan başka ideler edinir. Düşünümle elde edilen ilk ve basit ide *algılamadır*. *Algılama* yalnızca zihnin izlenimi aldığı sırada vardır. *Algılama* bütün zihinsel yetilerimizin ilk işlemleri ve zihnimizdeki bütün bilgilerin girişi kapısıdır. Algılamayı düşünmeden ayıran şey, zihnin, algıda pasif olması düşünmede ise etkin olmasıdır.

4- Duyum ve düşünümün bütün yollarıyla (sensation, reflection)⁹: Haz, acı, varlık, birlik, kuvvet, zaman, tasarımlar elde edilir.

⁸ Locke, a.g.e., s. 118.

⁹ Düşünme gücüne anlık, istenç gücüne de istek denir ve zihindeki bu iki güce ya da yeteneğe yetiler denir. Bu yetiler algılama, zihinde tutma, ayırt etme, seçme, ölçme-Locke ideleri uzam, derece, zaman, yer ya da başka koşullar bakımından ölçüştürür-birleştirir, soyutlamadır.

Bileşik ideler: (Bu ideler birçok ideyi birleştirmek, yanyana koymak ve ayırmakla elde edilir). Ruh kendine özgü bir takım aktlarla basit ideleri bir gereç olarak işler. Bu aktlar üç tanedir:

1- Birkaç basit ideyi tek bir ide halinde *bağlayan* edim.

2- Basit ya da karmaşık iki ideyi alıp, onları bir tek ideye birleştirmeksizin, ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek biçimde yan yana getiren edim, ki *zihin bütün bağıntı idelerini* bu yolla edinir.

3- Bir ideyi gerçekte bağlı olduğu, birlikte bulunduğu öteki idelerden soyutlayan edim. Anlık, bu edimle tümel kavramları elde eder.

Kaynağı ve yapısı bakımından bu tarzda görülen ide, bilgimizin temelinde yer alan en temel ögedir. Locke'a göre bilgi iki ide arasındaki bağlantı ve uyuşmanın ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanmasıdır. Bu algının bulunduğu yerde bilgi vardır, bulunmadığı yerde, imgeleyecek, varsayacak, inanacak bir şey bulsak da bilgi bulamayız. İdelerimiz olmazsa bilgiden de söz edemeyiz. Ancak yine de idelerimiz bilgimizden daha geniştir. İki ide arasında sağlanabilecek uyuşma ya da uyuşmama dört tarzda karşımıza çıkar:

1- *Özdeşlik ya da başkalık*: Zihin önce idelerini algılar. Onları algıladığı ölçüde de herbirinin ne olduğunu bilmek ve ne olmadığını bilmek durumundadır. Bir şey neyse odur, aynı şeyin hem olması hem olmaması olanaksızdır.

2- *Bağıntı*: Zihin, nesnelere, kiplerin ya da başka şeylerin -ne türden olurlarsa olsunlar- herhangi her iki idesi arasındaki bağıntıyı algılar.

3- *Birlikte varolma-Birlikte bulunmama*: Bunlar nesnelere ilişkindir. 'Altın' sözcüğü ile imlediğimiz karmaşık idemizi oluşturan o özel türden sarı olma, ağır olma, eriyebilme, işlenebilme her zaman birlikte bulunur.

4- *Gerçek varoluş*: Varolanın ideyle uyuşmasıdır.

Bilgi çeşitleri ise sezgisel bilgi (doğrudan), tanıtlamalı bilgi (dolaylı) ve duyuşsal bilgi (tikel şeylerin duyuşsal bilgisi) olarak üç tarzda açıklanır. Neleri biliriz? Tanrıyı us yoluyla, kendi varlığımızı sezgiyle ve tek tek olanları da duyumuyla biliriz. Bilginin doğruluğuna ve yanlışlığına da yargı yetimizle karar veririz. İdelerin uyuşma ya da uyuşmamasının algılanmadığı, fakat varsayıldığı durumda bu idelerin birleştirilmesi yargıda bulunmaktır, şayet, zihin, ideleri gerçekte olduğu gibi, ona uygun olarak birleştirir ya da ayırırsa bu, doğru yargı olur. Olasılık önermelere ilişkindir¹⁰. O, önermenin doğruluk değeri taşıma ihtimalini belirtir. Önermeyi doğruymuş gibi gösteren kanıtların bulunduğu önermeleri belirtir. Zihnin bu tür önermeleri kabul etme biçimine inanma, onaylama ya da kanı denir. Bu, herhangi bir önermeyi, doğruluğu üzerine kesin bilgimiz olmadan, onun doğruluğunu

¹⁰ Locke, a.g.e., s. 46.

bize kabul ettirecek uslamalar ya da kanıtların bulunması yüzünden doğru olarak kabul etmektir. Olasılık ve kesinlik, inan ve bilgi arasındaki ayrım da bilginin her bölümünde sezgi bulunmasında yatar.

Bilgi edinmede usun yeri nedir? Locke, usun hem bilgi hem de kanıyla ilgili, bütün düşünsel yetilerimiz için gerekli ve onlara yardımcı olduğunu, hem de *kavrayış* ve *sonuç çıkarma* gibi iki önemli yetiyi kapsadığını belirtir. Us, kavrayışla bir şey bulur, sonuç çıkarmayla ara ideleri, zincirin her halkasının bağlantısını bularak iki ucu birleştirecek biçimde düzenler ve sonucu çıkarır. Bu çıkarımın her aşaması ideler arasındaki bağlantının algılanmasından başka bir şey değildir. Bu yolla, zihin, ya tanıtlamada olduğu gibi iki ide arasındaki kesin uyuşma ya da uyuşmamayı görür ve bilgi elde eder ya da kanı durumunda olduğu gibi, olası bağlantıyı görür, bu durumda da bağlantıyı onaylar ya da onaylamaz.

J. Locke, Descartes'a doğuştan getirdiğimiz ide anlayışı bakımından karşı çıkıp, bilgiyi tümüyle deneye dayandırmış, ama, Descartes gibi, nedensellik ilkesinin zorunluluğunu kuşku götürmez bir şey olarak görmüştür. İşte bu noktada nedensellik anlayışını sorgulamak D. Hume'a kalmıştır.

David Hume, bilgi edinmedeki karmaşık problemleri çözebilmenin tek yolunu insanın anlama yetisinin doğal yapısına ciddi bir soruşturmayla girmek olduğunu düşünmüştür. O, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*¹¹ başlığıyla çevrilen temel eserinde, insanın anlama yetisinin gücünün ve yeteneklerinin kesin bir analizyle, anlama yetisinin belirsiz ve karışık konulara uygun olmadığını göstermek istemiş ve sonradan hep rahat yaşamak için bu yorgunluğa katlanmak gerektiğini, bunun için de sahte ve yozlaşmış metafiziği yok etmek için sahici metafiziği özenle geliştirmek gerektiğini ifade etmiştir¹². Bilgiye ilişkin görüş ve anlayışların tam bir kritiğini yapan Hume, kendinden önceki felsefenin temeli olan ve Locke ile Berkeley'in büsbütün sarsamadıklarını düşündüğü iki kavramın; -“töz”(substantia) ve “nedensellik” (causalitas)- ne olduğuna açıklık getirmek istemiştir¹³. Hume, soyut kavramların insan zihninde bile bulunmadığı düşüncesinden hareketle, Locke gibi, tasarımlarımızın kaynağı sorusuna eğilmiş, ama Locke'un *iç deney-dış deney* arasında yapmış olduğu ayrımın ilkece bir ayrılık olmadığını, hatta ikisinin ayrı iki deney alanı bile sayılamayacağını göstermeye çalışmıştır.

¹¹ Hume, D., *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Çev: Oruç Aruoba, Hacettepe Yayınları, Ankara, 1976.

¹² Hume, a.g.e., s. 9.

¹³ Gökberk, a.g.e., s. 345.

Hume'a göre bilincimizde ideler¹⁴ ve izlenimler vardır¹⁵. Bunlara kaynakları açısından baktığında, Hume'un saptadığı şudur: *İdelerin Kaynakları*: Tüm zihin algıları güçlülük ya da canlılıklarına göre düşünceler ve ideler olarak iki tarzda görünür.

Zihin yaratıcılık yeteneğiyle duyuların ve deneyin¹⁶ verdiği malzemeleri birleştirmek, yerlerini değiştirmek, büyültmek ya da küçültmek gücündedir. Altındağı düşündüğümüzde, daha önceden tanıdığımız iki tutarlı ideyi "altın" ve "dağ"ı birleştiririz, erdemli bir at da tasarımılayabiliriz. Çünkü, kendi duygumuzdan erdemi kavrayabiliyoruz ve bunu tanıdığımız bir hayvan olan atın görünüşü ve biçimi ile birleştiriyoruz¹⁷. Kısacası, Hume, düşünmenin bütün malzemesinin dış ya da iç duyumuzdan geldiğini düşünmektedir. Ona göre, bunların karışımı ya da bileşimi zihin ve istemeye aittir. Yani, bütün idelerimiz ya da zayıf algılarımız, izlenimlerimizin ya da canlı algılarımızın kopyalarıdır. Ayrıca, ideler *benzerlik*, *yakınlık*-zamanda, *yerde-*, *neden - etki* olarak üç tür bağlantı ilkesiyle mümkün olabilirler¹⁸. Hume, insan aklının objelerinin *idea ilişkileri* ve *olgu sorunları* olmak üzere iki cins olduğunu düşünmekte, *idea ilişkilerinin* -geometri, aritmetik gibi- sezgi ya da tanıtlama yoluyla kesin olan bir ifade olduğunu belirtmektedir. Ona göre, söz konusu alanların önermeleri, evrende varolan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece düşüncenin işlemeyle mümkün olmaktadır. *Olgu sorunları* ise hiç bir çelişki içermez ve zihin tarafından aynı kolaylık ve seçiklikle, gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavranır. Bu görüşe verilecek en tipik örnek "yarın güneş doğmayacak" önermesidir¹⁹. Hume'a göre, bu önerme "yarın güneş doğacak" önermesinden daha az anlaşılır değildir. Bu demektir ki, olgu sorunları hakkındaki akılyürütmelerin hepsi *neden-etki* ilişkisine dayanıyormuş gibi görünmektedir. Ancak neden ilişkisi

¹⁴ Hume'un bu temel eserinin çevirisinde *ide* yerine *idea* terimi kullanılmıştır. Ancak bu metinde birlik sağlamak bakımından, anlam farkı olmadığı hesap edilerek- *idea sorunları* olduğu gibi bırakılıp, tek başına *idea* terimi *ide* olarak ele alınmaktadır.

¹⁵ Hume, "izlenimler" (*impressions*) terimiyle, işitir, görür ya da severken duyduğumuz canlı izlenimleri, yani duyuları (*affections*) anlar. "ideler" ise izlenimlerden daha az canlı olan hatırlama ve hayal gücü tasarımlarıdır. Bunların bilincine, ancak herhangi bir izlenime yönelip, onun üzerinde durduğumuz zaman varırız.

¹⁶ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* eserinde, kimi yerde deney, kimi yerde tecrübe terimlerini kullanmayı yeğlemiştir. Kitabın çevirisinde *experiment* deney, *experience* ise tecrübe olarak çevrilmiştir. Her iki kelimenin sözlük anlamı hem tecrübe hem de deneyi içermektedir. Bu yüzden de, Hume'un Locke'un deneyden anladığı şeyi tartıştığını daha iyi ifade edebilmek için bu çalışma boyunca tecrübe olarak çevrilen her noktayı deney olarak ele almak uygun bulunmuştur.

¹⁷ Hume, a.g.e., s. 14.

¹⁸ Hume, a.g.e., s. 18.

¹⁹ Hume, a.g.e., s. 26.

nedir ki, akıl bazı önermelerde bu ilişki varmış gibi işlem yapmaktadır? Hume, bu probleme *neden-etki*'nin ne olduğuna bakarak yanıt aramıştır.

Hume'a göre, neden-etki bilgisine a priori akılyürütmeye ulaşılamaz. Bu bilginin, belirli nesnelere sürekli olarak birbirine bağlı olduklarını gördüğümüzde, tümüyle deneyden çıktığını düşünen Hume, buna kanıt olarak da, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bir nesneye baktığımızda onun duyulabilir niteliklerine bakarak ona ilişkin *neden-etkilerini* bulamayacağımızı belirtir. Ona göre, aklımız, deneyin yardımı olmaksızın, varoluş ve olgu sorunu konusunda çıkarımlar yaptığında, olsa olsa rastlantısal nedenler bulunabilir²⁰. Deneyden çıkan sonuçlar bellek ve duyularımızın ötesine geçmemize izin veriyor gibi görünse de, bu sonuçların çıkması için hareket noktası olarak bir olgunun duyular ya da bellekte hazır bulunması gerektiğini anlıyoruz. Kısacası, bellek ve duyulara gelen bir olgudan hareket etmezsek, akılyürütmelerimiz sadece hipotetik olur ve belirli halkalar birbirine nasıl bağlanırsa bağlansın, çıkarımlar zincirinin tümünü destekleyecek bir şey bulunmaz; bu demektir ki, varoluşun bilgisine de ulaşılamaz. Her ide kendinden önce gelen bir izlenim ya da duygudan kopya edilir ve herhangi bir izlenim bulunmadığı yerde hiç bir ide olmadığından emin olabiliriz.

Hume'un ide ve olgu problemine bilgi nesnesi, bilgi tarzları ve varolanın özelliklerini hesabetmeye çalışarak yaklaştığını söylemek mümkün görünmektedir. Onun için de tasarımlar ve nesnelere arasında uygunluk olamaz. "cisimler dünyası"nın varlığı, ancak olasılık olarak kabul edilebilir. Hayalgücü buna inanabilir, ama akıl böyle bir varlığın var olduğunu tanımlayamaz. Cisimler dünyasının var olduğunu nedensellik (*causality*) ile tanımlayabiliriz, ki bu yol çok da güvenilir görünmemektedir²¹.

Cisimler dünyasının varolma ihtimali ile nedensellik arasında kurulan bu ilişkiye dayanarak, Hume bize "*doğru*"nun ne olduğunu söylemektedir. Hume'a göre "*doğru*", ancak algılar arasında doğru olan bağlantıların kurulmasıdır. Bu bağlantılar da çağrışım yasalarına göre kurulabilir. Bu mekanizmayı bilmek, doğruya ulaştırıcı yolu bilmek demektir.

Hume, Descartes'tan beri felsefenin temel problemi olan "*töz*" kavramını genel görüşleri çerçevesinde incelemiştir²². O, Bizim bu kavramı varmış gibi düşünmemizin temelinde *alışkanlık* olduğunu kabul etmektedir. Hume, *alışkanlığın* insan hayatının önemli bir kılavuzu olduğunu kabul etmektedir. Ona göre, *alışkanlık*, kendi deneyimimizi bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan bir

²⁰ Hume, a.g.e., s. 30.

²¹ Hume, a.g.e., s. 35.

²² Hume, a.g.e., s. 40.

ilkedir. Ancak, bu alışkanlık doğru bilgiye varmada kesin ve yeterli değildir²³.

Öyle görünüyor ki, bu kısa serimleme bile, Locke ve Hume'un ide\ideaların kaynağı olarak aynı şeyi işaret ettiğini göstermektedir. Kaynak Locke'a göre deney, Hume' a göre ise kişisel tecrübe olarak deneydir. Her ne kadar ayrı terimler seçilmiş gibi görünse de, aslında her ikisi de bilgilerimizin temelinde öncelikle bilme kazanımlarımız anlamında deney yattığını söylemektedirler. Bu şu demektir: Bilgimizin temelinde doğuştan gelen ideler değil, ideleri mümkün kılan bilme olanağı vardır. Her iki filozofun görüşlerinde kesiştiği kadar farklılaştığı yerler olmasına rağmen, yine de onlar problemleri saptama ve çözme çabasını akla dayandırmaları bakımından İngiliz Aydınlanması'na yaptıkları katkı ve bu yolla bilimlerin genel anlayışlarına getirdikleri yeni bakışla birer çığır olarak kabul edilmektedirler. Özellikle Hume'un, deney bilimlerinin dayandığı temelin sarsılmasına yol açan *nedensellik ilkesi*'ne getirdiği eleştiriyle açmış olduğu aydınlık yoldan Kant'ın geldiğini ve bilgiyi aklın sınırlarını hesap ederek tartıştığını gördüğümüz felsefe tarihinde, bu üç filozofun konuya ilişkin görüşlerinin bugün de karışmış kafaları aydınlatılabilir nitelikte olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu aydınlanmaya günümüzde olduğu kadar gelecekte de gereksinim olacağı söylenebilir.

²³ Gökberk, a.g.e., s. 347.